

Alternativním řešením je ustavování předměstských chudinských čtvrtí, v nichž „underclass“ jako sociální skupina žije a jehož jedinou formou upozornění na sebe je porušování sociálních norem a protest vůči sociálnímu řádu.

Podle Goldthorpa a Payneho (1986) mají být lidé bez práce zařazeni do třídní struktury na základě jejich předchozí pracovní smlouvy nebo v případě, že na trhu práce nikdy neparticipovali, jejich třídní postavení by mělo být odvozeno od přednosti domácnosti, v níž žijí (zvláště v případě žen). Jiní autoři, kteří pracují s Goldthorpovým třídním schématem (srov. např. Marshall, Rose, Newby, Vogler 1988), zase tvrdí, že údaje, týkající se předchozích zaměstnání u lidí dlouhodobě nezaměstnaných (více než jeden rok), jsou pro identifikaci aktuální třídní struktury zavádějící, a proto navrhuji s těmito lidmi v třídní analýze vůbec nepracovat.

Ať už je počet lidí, kteří jsou mimo trh práce, jakýkoliv, ať už o ně zaměstnavatelé stojí nebo nikoliv, jejich existence je a zůstává výzvou pro současnou třídní analýzu. I když Wright ani Goldthorpe tuto skupinu lidí ve svých třídních analýzách nezohledňují, podle Breena a Rottmana (1995) je neodůvodnitelné stavět tyto lidi mimo třídní strukturu. Podobně Morris (1996) konstatuje, že je naprosto nejasné, proč by součástí třídních nerovností, jež indikují strukturální nerovnosti na trhu práce, neměla být skupina lidí, kterou trh práce exkluduje.

Podle této kritiky by současní třídní analytici měli usilovat o začlenění „underclass“ do třídních schémat. „Underclass“ by přitom neměla být krátkozrace spojována s chudobou, nízkým ekonomickým příjmem, sociální deprivací a kriminalitou. Tyto fenomény život v „underclass“ sice doprovázejí, nicméně nejsou kritérii pro určení pozice člověka v této třídě a nejsou důvody pro její začlenění do třídní struktury. Třída „underclass“ by měla být jednak teoreticky zdůvodněná a argumentačně podložená, dále by měla být v rámci národního státu empiricky zmapována a v neposlední řadě by měli třídní analytici ukázat, jaké má praktické důsledky pro život lidí v ní. Toto je výzva pro současnou třídní analýzu, která zatím zůstává bez odpovědi.

4. kapitola

JSOU SOCIÁLNÍ TŘÍDY NA ÚSVITU JEDNADVACÁTÉHO STOLETÍ DEFINITIVNĚ POHŘBENÉ?¹

Třídní analytici považují sociální třídy za jeden z explanačních nástrojů sociologie. Třídní nerovnosti vymezují a omezují jednání lidí, strukturují jejich představy, názory a postoje – podmiňují zkrátka sociální dění. Ať už se pak zabýváme jakýmkoliv sociálním fenoménem, vždy bychom jej měli vidět na pozadí třídních podmínek lidí. V průběhu druhé poloviny dvacátého století z úst některých badatelů ovšem zaznívají názory, že sociální třídy jsou mrtvé, a proto s nimi jako s explanačním nástrojem nemůžeme nadále počítat. Třídní analytici se dostávají do úzkých, protože to, co považovali za výchozí bod svého bádání, začíná být zpochybňováno. Počínaje devadesátými léty minulého století probíhají na stránkách odborných časopisů bouřlivé diskuse o poklesu významu sociálních tříd pro sociologickou analýzu, které navazují na teze o poklesu významu třídních rozdílů, jež se ojedinele v odborných statích a knihách objevují již od konce padesátých let dvacátého století. Na přelomu dvacátého a jednadvacátého století tyto diskuse ústí do několika obsáhlejších analýz a monografií, jež buď obhajují tezi o smrti tříd, nebo naopak ukazují, že sociální třídy jsou stále relevantní pro sociologickou analýzu. Dodnes tyto diskuse pokračují, i když již ne s takovou intenzitou, a jak to v sociálních vědách bývá obvyklé, namísto shody nebo kompromisu se i v tomto případě sociologové rozdělili na dva tábory odpůrců. Vycházejí pak knihy o existenci sociálních tříd, stejně jako knihy o beztřídní společnosti, a ačkoliv neleží v knihkupectvích na

¹ Tato kapitola je přepracovanou a upravenou statí, která byla publikována v *Politologickém časopise* 11 (2004), č. 1, s. 52–71, pod názvem „Jsou třídy na úsvitu jednadvacátého století definitivně pohřbené? Třídní versus anti-třídní teorie a analýza“.

jednom pultě, přesto je najdeme v jednom oddíle nazvaném sociologie.²

Tato kapitola představuje jednotlivé diskuse obhájců a odpůrců sociálních tříd³ a ukazuje jejich vyústění na úsvitu jednadvacátého století. Na obecné rovině můžeme říci, že v každé z těchto diskusí se vedl spor o to, zdali jsou současné sociální nerovnosti stále ještě třídně podmíněné či už nikoliv. Zastánci tříd hovoří o třídní podmíněnosti, i když připouštějí, že k jistému oslabení významu sociálních tříd v poslední třetině dvacátého století dochází. Odpůrci sociálních tříd sice netvrdí, že by se nerovnosti v současných západních společnostech zmenšovaly, nicméně ukazují, že se proměňuje jejich povaha. Nemáme již co do činění s nerovnostmi třídními, ale nerovnostmi jiného druhu. Spor se tedy nevede o to, zdali nerovnosti na přelomu dvacátého a jednadvacátého století mezi lidmi existují, ale o to, jaké jsou zdroje těchto nerovností a jaká je jejich povaha. Jsou socioekonomické nerovnosti odrazem třídních pozic, nebo jsou důsledkem individuálních sklonů a zálib bez vztahu k třídnímu postavení člověka? To je obecná otázka, která se jako červená nit vine všemi diskusemi.

² Srov. např. Butler, Savage (1995); Lee, Turner (1996); Helen (1997); Wright (1997); Reid (1998); Evans (1999); Perrucci, Wysong (1999); Crompton, Devine, Savage (2000); Kingston (2000); Clark, Lipset (2001); Sklair (2001).

³ Diskuse byly zatím tři. Proběhly na stránkách různých časopisů, vstoupili do nich různí sociální vědci a byly různě dlouhé. První diskuse začala v roce 1989 v *International Journal of Urban and Regional Research* a pokračovala v *Sociology* až do roku 1996 (nazývám ji *britskou diskusí*, protože ji svým textem otevřel britský sociální vědec a vstoupili do ní především britští sociologové). Druhá diskuse proběhla v *International Sociology* mezi lety 1991 a 1994 (nazývám ji *americko-australskou diskusí*, protože ji svým textem otevřeli američtí sociologové a později se do ní zapojili také australští sociologové). Poslední diskuse proběhla na stránkách *Theory and Society* v roce 1996 (nazývám ji *australsko-americkou diskusí*, protože ji svým textem vyprovokovali australští sociologové a vzápětí se do ní zapojili také američtí sociologové). Protože každá z těchto diskusí je spojena s jiným časopisem a vznikla kolem jiného odborného textu, na nějž jednotliví diskutující reagovali, i když věděli o již publikovaných příspěvcích z proběhlých nebo paralelně probíhajících diskusí, popisují je z tohoto důvodu, ale také kvůli přehlednosti, v této kapitole zvláště.

4.1 Prvotní úvahy o konci sociálních tříd

Jedním z prvních sociologů, který formuloval tezi o poklesu významu tříd v analýze sociálního dění, byl Robert Nisbet. Na zasedání Americké sociologické asociace v Seattlu v roce 1958 přednesl referát, v němž tvrdil, že jednodimenzionální a poměrně ostré třídní nerovnosti se na pozadí vývoje moderní společnosti proměňují v multidimenzionální a spíše fluidní statusové nerovnosti. O rok později byl jeho referát dohromady s kritikou, kterou vyvolal, otištěn v poměrně málo známém *Pacific Sociological Review* (Nisbet 1959) a stal se východiskem pro všechny následující teze o sociálních třídách a jejich významu pro sociologickou explanaci v druhé polovině dvacátého století.

Podle Nisbeta (1959) sociologická data, která zachycují ekonomické, mocenské a statusové nerovnosti v USA a západní Evropě na konci padesátých let dvacátého století, nelze vysvětlit třídními rozdíly. V ekonomice dochází k zaměstnaneckým přesunům z primárního (zemědělství, lesnictví, těžba) a sekundárního (průmysl, stavebnictví) sektoru do terciárního sektoru (veřejné služby, obchod, bankovníctví, pojišťovnictví). Nerovnosti, které terciální sektor generuje, jdou pak napříč třídně založenými nerovnostmi. V politice oslabuje třídní podmíněnost politických postojů, protože stratifikace politické moci přestává jít ruku v ruce s třídní stratifikací. A z hlediska sociálního statusu dochází kvůli rozšiřujícímu se a pro stále větší část populace dostupnějším konzumu k mizení jasných hranic mezi jednotlivými typy spotřebního chování. Ustavují se nové konzumní skupiny, které nejsou třídně determinované, a proto mezi nimi neexistují antagonistické vztahy, jak předpokládá třídní teorie.

Kritikové (Heberle 1959; Barber 1959; Duncan 1959) Nisbetovi vytýkali, že své závěry nepodložil empirickými daty, a jsou tudíž nepřesvědčivé. Koncept sociálních tříd je podle nich v sociologii stále živý, protože je tím nejlepším referenčním rámcem pro data o společenském dění. Bez třídních rozdílů nepochopíme a nevysvětlíme sociální nerovnosti a konflikty, které v současnosti (přelom padesátých a šedesátých let minulého století) existují a jejichž základem je pořád oddělení kapitálu od práce. Především na datech o volbě politických stran a hnutích oponenti

Nisbetova argumentu demonstrovali explanační sílu marxisticky vymezených třídních pozic.

Na Nisbetovu tezi o několik let později navázal Ossowski (1963). Ukázal, že v americké populaci oproti populacím evropským najdeme velmi slabé třídní vědomí. Stále méně Američanů se identifikuje se sociální třídou a uvažuje v třídních termínech. Takovou společnost Ossowski konceptualizuje jako neegalitářskou beztřídní společnost (*non-egalitarian classlessness*). Sociální a ekonomické nerovnosti v ní nadále existují, nekorespondují ovšem již s třídními rozdíly.

K podobnému závěru dochází o rok později Wrong (1964). Podle jeho názoru sociální struktura postburžoazní společnosti mnohem lépe porozumíme, když se zřekneme konceptu sociální třídy a nahradíme jej konceptem sociální nerovnosti. Sociální nerovnosti existují, jedná se ovšem o sociální nerovnosti, které jsou vyvázány z třídních nerovností. To, že americká sociologie pořád ještě pracuje s konceptem sociálních tříd, je podle jeho názoru více dáno ideologickými než věcnými důvody.

Z této kritiky sociálních tříd vyšel na začátku sedmdesátých let Westergaard (1972), který srovnal empirické nálezy o třídních nerovnostech od konce druhé světové války až po konec šedesátých let dvacátého století a ukázal, že teze o upadání vlivu sociální třídy na lidské jednání je mýtem. Třídní struktury západních společností nemizí a třídní konflikty neoslabují. Podle Westergaarda je to dáno neúspěchem sociálních reforem, které nedokázaly eliminovat příjmové a majetkové nerovnosti, přetrváváním nerovných a třídně podmíněných životních šancí, soustředěním moci v rukou poměrně úzké a bohaté elity, která podléhá vlivu průmyslníků, a v neposlední řadě také růstem dělby práce. Data sice naznačují snižování nerovností, zeštíhlování dělnické třídy a růst korporativního kapitalismu, nicméně neindikují mizení tříd a oslabování důvodů třídního konfliktu.

Prakticky ve stejné době, kdy Westergaard (1972) formuluje závěry o beztřídní společnosti jako mýtu, proponenti postindustriální společnosti (Touraine 1971; Bell 1973; Lipset 1981) přestávají se sociální třídou jako s explanačním nástrojem sociální vědy počítat. Třída podle nich není základem socioekonomických nerovností v rozšiřující se postindustriální společnosti.

O dekádu později se podobně ke třídě postavili teoretikové nových sociálních hnutí (Cohen 1982; Laclau, Mouffe 1985). Vlastnické vztahy a postavení na trhu práce nepovažují za příčinu sociálních konfliktů a napětí. Třídní nerovnosti podle nich nevysvětlují sociální změny a procesy v západních společnostech poslední třetiny dvacátého století.

Ve stejné době Beck (2004, původně 1986) představuje koncept *kapitalismu bez sociálních tříd*. Sociální a ekonomické nerovnosti sice charakterizují postindustriální společnosti, tyto nerovnosti ovšem nejsou třídně podmíněné. Můžeme sledovat jejich individualizaci a třídní „vyvazování“. Jak přestávají existovat třídní hranice, přestává existovat také třídní kultura. Život lidí se osvobozuje od třídní kolektivity, individualizuje se a diferencuje se.

Má se tedy současná sociologie na základě těchto přístupů konceptu sociální třídy definitivně zbavit nebo nikoliv? Podmiňují třídní nerovnosti stále socioekonomické nerovnosti, nebo s nimi již nesouvisí? Determinuje třídní příslušnost lidské jednání, názory a postoje, nebo její vliv upadá? To jsou otázky, které se na stránkách sociálně vědních časopisů na začátku poslední dekády dvacátého století začaly intenzivně diskutovat.

4.2 Britská diskuse: třídní explanace versus třídní analýza

První diskusi, která proběhla na stránkách britských odborných časopisů, vyprovokoval Ray Pahl (1989), jenž na konci osmdesátých let přišel s kritikou třídních nerovností jako explanačního nástroje sociologie, když se příznačně zeptal, zdali „není císař nahý“? Podle něj třídní analýza vychází z předpokladu jednosměrné vazby od třídní struktury přes vědomí k jednání člověka. Na základě této vazby třídní analytici vysvětlují jednání a poukazují na jeho třídní podmíněnost. Podle Pahlůva vzájemného *struktura-vědomí-jednání* charakterizovala industriální společnosti v devatenáctém století, v rozvinutých společnostech ovšem přestává platit. Nahrazuje ji vazba mezi životním stylem, konzumní orientací a identitou člověka. Pahl obhájí posun od kategorizace jedinců, rodin a domácností, vytvářené na základě zaměstnaneckých charakteristik, ke kategorizaci postojů, hodnot a názorů,

jež jsou podmíněné spíše etnický, náboženský, regionálně nebo genderově. Třída přestává být v současnosti podle něj smysluplná tedy nikoliv z teoretických, ale především z empirických důvodů. Kapitalismus je sice spojen se sociálními třídami, nicméně mizí jejich explanační potenciál pro objasnění variace v současných životních stylech lidí a sociálních skupin.

Jelikož Pahlův text vzbudil velký rozruch v sociologických kruzích, požádali jej organizátoři konference Britské sociologické asociace, která se konala v roce 1990 na univerzitě v Surrey, aby tímto textem zahájil speciální sekci věnovanou sociálním třídám a jejich významu pro analýzu socioekonomických nerovností začátku poslední dekády dvacátého století. Na Pahlův text reagovali Rosemary Crompton a Gordon Marshall a spolu s kritickým komentářem Patricka Mullinse a Pahlovou odpovědí byla celá tato diskuse otištěna o rok později na stránkách *International Journal of Urban and Regional Research* (Crompton 1991; Marshall 1991; Mullins 1991; Pahl 1991).

Podle Cromptonové (1991) je Pahlova kritika primárně zaměřena na dvojí konceptuální vymezení třídy: za první třídy jako abstraktní sociální a politické síly, jež je příčinou jednání lidí, a za druhé třídy jako klasifikačního nástroje, který diferencuje lidi podle jejich zaměstnaneckých pozic. Na takto konceptualizované třídy Pahlova kritika sedí poměrně dobře, míní Crompton. Problémem je ovšem to, že sociologové takto třídy většinou nekonceptualizují. A v tom je podle Cromptonové hlavní úskalí Pahlova textu. Pahl nekritizuje teoreticky vymezené a zdůvodněné třídy vycházející z Marxova nebo Weberova pojetí třídní analýzy, které současní sociologové redefinují a aplikují na zaměstnaneckou strukturu západních společností. Jeho kritika není kritikou sociologické operacionalizace tříd, jež pracuje s třídami identifikovatelnými na základě vztahů v rámci dělby práce. Z tohoto důvodu nemůžeme sociální třídy a třídní analýzu na základě Pahlovy kritiky odmítnout, domnívá se Crompton.

Podle Marshalla (1991) se Pahlovy závěry neopírají o empirickou evidenci a ignorují sociologické práce, které se s vazbou *struktura-vědomí-jednání* vyrovnávají kriticky, aniž by popíraly existenci tříd. Zjištění těchto prací ukazují, že v industriálních společnostech jsou třídy spojené se sociální mobilitou, životními šancemi, volebním chováním, chudobou, zdravím nebo etnici-

tou. Žádné empirické měření neprokázalo, že existuje statisticky silný a přitom významný vztah mezi odlišnými zdroji identity (konzumní skupiny) a vědomím člověka (a případným jeho jednáním), jak předpokládá Pahl.

Na Cromptonové kritiku Pahl (1991) reagoval tvrzením, že jeho cílem nebylo existenci sociálních tříd popřít, ale ukázat, že důsledky třídního postavení přestávají být pro lidské jednání relevantní. Nezpochybňuje třídy samotné, ale jejich význam pro explanační variabilitu v sociálním životě. Proti Marshallově kritice se Pahl bránil konstatováním, že jeho cílem nebylo ukázat, že třída je pro současnou sociologii bezvýznamným konceptem (naopak uznává, že stále má ještě co z lidského jednání vysvětlit), ale že její vliv oslabuje a jednání vedle ní ovlivňují také jiné faktory, které by sociologové neměli ignorovat, chtějí-li porozumět současnému společenskému dění.

V roce 1992 jako reakci na Pahlův text publikovali John Goldthorpe a Gordon Marshall na stránkách *Sociology* výzkumný program pro třídní analýzu. V jejich pojetí má třídní analýza trojí cíl: jednak je to výzkum spojnice mezi zaměstnaneckými pozicemi vymezenými trhem práce a výrobními sektory národních ekonomik – jedná se o zmapování třídní struktury; jednak je to výzkum procesů, skrze něž jsou jedinci nebo celé rodiny rozmísťovány na tyto pozice – jedná se o výzkum třídních nerovností a třídní mobility; a v neposlední řadě je to analýza důsledků, které tato distribuce a redistribuce jedinců nebo rodin má pro jejich životní šance, identity, hodnoty, postoje a zájmy – jedná se o mapování třídně podloženého jednání. Protože se jedná o výzkumný program, nemůžeme třídní analýzu na základě socioekonomických změn ve společnostech konce dvacátého století odmítnout, ale naopak musíme na jejím podkladě ukázat povahu těchto změn, a to i s aspirací zodpovědět otázku, zdali efekt sociálních tříd na lidské jednání oslabuje na úkor vzrůstajícího efektu příjmu, statusu, životního stylu, etnicity, rasy nebo genderu. Mírou zamítnutí třídní analýzy a akceptace teze o konci významu sociálních tříd v sociologii pak není třídní teorie a její potence vysvětlit socioekonomické nerovnosti, ale empirický výzkum a jeho nálezy.

Takto vymezená Goldthorpeova a Marshallova třídní analýza se liší od marxistického pojetí třídní analýzy ve čtyřech ohledech. Za první, neobsahuje teorii historického vývoje, podle níž

třídní konflikt ústí v sociální změnu (zdůrazňuje spíše rozdílný vývoj a rozdílné faktory, jež vedou k třídnímu uspořádání). Za druhé, nepracuje s teorií třídního vykořisťování, podle níž jsou třídní vztahy nezbytně antagonistické (zdůrazňuje spíše podmínky, které charakterizují jednotlivé sociální třídy). Za třetí, nezahrnuje teorii třídně založeného kolektivního jednání, podle níž lidé na stejných pozicích v třídní struktuře dohromady jednají, aby dosáhli společného zájmu, a pokud se to neděje, je to kvůli ideologii, která zkresluje pravou podstatu jejich postavení v rámci výrobních vztahů (zdůrazňuje spíše míru omezení, jež je součástí každé třídní pozice, o níž lidé vědí a právě proto volí určitý typ jednání jako reakci na ni; podobné jednání lidí na stejných pozicích pak není důsledkem jejich třídního postavení, ale racionální odpovědí na omezení spojená s jejich třídním postavením). A za čtvrté, neobsahuje teorii politického jednání (kolektivního, individuálního), podle níž je takové jednání odrazem třídních vztahů a strukturálně podmíněných třídních zájmů (zdůrazňuje spíše roli jiných faktorů, které se promítají do politického jednání, jako jsou identita člověka, vliv politických stran, jejich ideologie, programy nebo přesvědčovací strategie).

Taková třídní analýza je podstatně skromnějším projektem než marxistická třídní analýza, nicméně o to reálnějším pro analýzu současných socioekonomických nerovností, konstatují Goldthorpe a Marshall (1992). Neaspiruje na širší teorii společnosti, na vysvětlení historických změn, na explanaci kolektivního jednání. Jde především o analýzu dat o třídní mobilitě, o zmapování vlivu třídního postavení na dosažené vzdělání, politické rozhodování, kulturní preference nebo sociální vazby. V takové třídní analýze sociální třídy ani v současnosti neztrácejí svůj vliv a má smysl s nimi nadále počítat.

Pahl (1993) na Goldthorpovo a Marshallovo pojetí třídní analýzy o rok později v *Sociology* reagoval, čímž vyvolal reakci dalších sociologů, a diskuse, která se o třídách a třídní analýze na stránkách tohoto časopisu strhla, trvala až do roku 1996, kdy byl publikován zatím poslední text k tomuto tématu.⁴

⁴ Jelikož tato diskuse vznikla spontánně, nikdo ji neřídil a nikdo také neapeloval na autory, aby se jí účastnili, jedná se spíše než o diskusi v pravém slova smyslu o jednotlivé časopisecké statě, které jsou sice psané jako reakce

Pro Pahla (1993) je Goldthorpův a Marshallův návrh třídní analýzy, který není zakotven v třídní teorii, nepřesvědčivý. Bez teorie jsou sociální třídy pouze sociodemografické kategorie fungující pro účely výzkumného projektu. Není jasné, co je jejich tmelem, proč hovořit o určitých sociálních třídách a o jiných nikoliv. V takto navržené třídní analýze chybí kritéria, podle nichž se vědec rozhoduje pro třídní řezy. Kategorizaci, uspořádání a počet tříd není možné udělat na základě empirických zjištění, ale pouze na základě teoretického zdůvodnění. Goldthorpe a Marshall svým návrhem třídní analýzy podle Pahla vylivají s vodou z vaničky i dítě, jímž je Goldthorpovo třídní schéma, a tak se ztrácejí teoretické pozice v debatě o konceptu sociálních tříd. Není především jasné, proč by v takto navržené třídní analýze měla být pro třídní postavení určující zaměstnanecká pozice, s níž Goldthorpe pracuje i ve svých předešlých pracích, a nikoliv jiná kritéria, když o relevantnosti třídních kritérií mají rozhodnout samotná empirická zjištění.

O rok později reagoval na Goldthorpovo a Marshallovo (1992) pojetí třídní analýzy Robert Holton a Bryan Turner (1994). K omezenému a spíše deskriptivnímu pojetí této třídní analýzy se připojují, nicméně upozorňují v jejím vymezení na dva problémy. Jednak, podobně jako Pahl (1993), ukazují na nejasné propojení mezi zaměstnaneckou pozicí a třídní pozicí. Tážou se, proč je zaměstnání pro identifikaci třídní pozice relevantnější než například bohatství nebo gender? A dále poukazují na skutečnost, že sociální třídy samy o sobě nikdy neplynou z dat, ale jsou tvorem výzkumníka a to znamená, že jsou hodnotově zatížené. Pojem „třída služeb“, stejně jako pojem „dělnická třída“ jsou kulturní pojmy. O to více by měly být teoreticky zdůvodněné, čemuž je ovšem Goldthorpovo a Marshallovo pojetí třídní analýzy na hony vzdálené. Jaký je pak epistemologický status třídního diskursu, který Goldthorpe a Marshall navrhuje? Odpověď na takto položenou otázku nemůže plynout z dat, ale z teorie. V tom vidí Holton a Turner úskalí Goldthorpovy a Marshallovy navržené třídní analýzy.

jedna na druhou, nicméně jsou publikované v poměrně velkém časovém odstupu a rovněž s ohledem na uváděné argumenty ve druhé paralelně probíhající diskusi na stránkách *International Sociology*.

Ještě v tomtéž roce do diskuse vstoupil John Scott (1994) obhajobou Goldthorpovy a Marshallovy třídní analýzy. Nedomnívá se, že by takto navržená třídní analýza nebyla teoreticky zakotvená. Uznává sice, že explicitně o tom Goldthorpe a Marshall nikde nehovoří, nicméně to neznamena, že by jejich výzkumný program nevycházel z teorie. Když Weber hovořil o třídách, konceptuálně rozlišil *třídní postavení* a *sociální třídu*. Toto rozlišení je podle Scotta podstatou Goldthorpovy a Marshallovy třídní analýzy. *Třídní postavení* je postavením na trzích práce a zboží. Zaměstnání je tedy pro určení třídního postavení klíčové. *Sociální třídy* jsou skupiny lidí ve stejném nebo podobném třídním postavení. Jedná se o empiricky identifikovatelné trsy na základě intergenerační a intragenerační mobility. Třídní řezy v Goldthorpově a Marshallově návrhu třídní analýzy nejsou tedy arbitrární, jak na to upozorňuje Pahl (1993). Podmiňují je podobnosti a rozdílnosti mezi třídními postaveními. Podle Scotta Pahl přehlíží tuto teoretickou pozici v Goldthorpově a Marshallově třídní analýze.

Goldthorpův a Marshallův návrh třídní analýzy podle něj obsahuje tři podstatnější problémy. Prvním problémem je formování sociálních tříd z třídních situací (při rozmanitosti sociální reality a počtu proměnných je to technicky velmi obtížná operace). Při konstrukci svého třídního schématu ji Goldthorpe ve svých dřívějších pracích nikdy nedodržel a vždy si vypomohl teoretickými důvody. Druhým problémem je, zdali v takto navržené třídní analýze má být jednotkou třídní analýzy jedinec nebo domácnost. A posledním problémem je spojnice mezi pohlavím a třídní příslušností. Podle Scotta jsou všechny tyto problémy řešitelné, ale pouze při zachování teoretického základu takto navržené třídní analýzy.

V roce 1995 do sporu mezi Goldthorpovým a Marshallovým návrhem třídní analýzy a Pahlou kritikou vstupují Richard Breen a David Rottman (1995). Podle nich vymezovat třídní schémata jako důsledek nerovností mezi lidmi je zapřaháním koňů za vůz. Třída označuje vztah člověka k trhu práce. Je to strukturálně vymezená pozice, v níž jsou lidé zaměnitelní. Souvisí se zdrojem příjmu a šancemi, které člověk má na trhu práce. Základem třídního schématu je proto teorie, která musí obsahovat dvě věci: za prvé zdůvodnění existence vztahu mezi třídní po-

zicí a variabilitou v lidském jednání (v obecnějším slova smyslu v rozdílech mezi lidmi) a za druhé vysvětlení mechanismů, na jejichž základě tento vztah existuje. Smyslem třídní analýzy jako výzkumného programu je pak testovat jednak explanační potenci určitého třídního schématu oproti jiným třídním schématům (např. na datech o třídní mobilitě, o volebním chování, o postojích k distributivní spravedlnosti atd.) a jednak ukázat, zdali vliv třídy na lidské jednání oslabuje na úkor jiných faktorů (např. pohlaví, věku, etnicity, rasy, náboženství atd.). Otázka důsledků třídních pozic je tedy otázkou pro třídní analýzu a nikoliv otázkou pro třídní teorii. Třídní teorie vymezuje třídní schémata a odůvodňuje řezy mezi třídami, třídní analýza testuje jejich empirickou a explanační nosnost. Z tohoto důvodu bychom se neměli třídní analýzy zříkat, ale naopak se právě na jejím základě pracovat k věrohodnějším odpovědím na otázky po empirické validitě teoreticky zdůvodněných třídních schémat. Toto je podle Breena a Rottmana (1995) podstata Goldthorpova a Marshallova návrhu třídní analýzy jako výzkumného programu, v němž pouze empirická data rozhodují o třídních pozicích.

Posledním, kdo vstoupil do britské diskuse, byl Geoff Payne (1996). Otázkou podle něj není, zda třídní analýzu jako celek odmítnout nebo ne, jak ji formuloval Pahl (1989; 1993), ale podle jakých kritérií se rozhodnout mezi Goldthorpovým a Marshallovým pojetím třídní analýzy a jinými třídními analýzami. Problém Goldthorpova a Marshallova návrhu třídní analýzy je, že neakceptuje jiné třídní teorie (vychází z toho, že zaměstnanecké vztahy jsou důležitější pro určení třídní pozice člověka než jiné faktory). Dále v tom, že i když pomocí takto navržené třídní analýzy naměříme souvislost mezi zaměstnaneckým poměrem a variabilitou v lidském jednání, nevysvětlíme tím, jak a proč tento vztah existuje – jaké mechanismy tuto souvislost zprostředkovávají. A v neposlední řadě také v tom, že takto navržená třídní analýza neobsahuje vzdělání, hodnoty nebo specifické sociální události, které sice nejsou třídně podmíněné, nicméně ovlivňují životní šance a jednání člověka. Tyto nedostatky ovšem nejsou důvody k odmítnutí třídní analýzy, ale naopak argumenty pro její rozvíjení. Zvláštní výzkumnou pozornost zaslouží především propojení zaměstnaneckých vztahů s podobou sociálních nerovností, domnívá se Payne.

4.3 Americko-australská diskuse: třídní explanace versus třídní deskripce

Druhá diskuse, kterou vyvolala stať amerických sociologů Terryho Clarka a Seymoura Lipseta (1991) nazvaná *Umírají sociální třídy?* proběhla na stránkách *International Sociology* v první polovině devadesátých let minulého století.⁵ Clark s Lipsetem na otázku po skonu tříd odpověděli kladně, čímž vyvolali reakci sociologů nejdříve americké (Hout, Brooks, Manza 1993; Clark, Lipset, Rempel 1993), později také australské provenience (Pakulski 1993; Waters 1994). Podle Clarka a Lipseta je sociální třída konceptem, který vychází z módy. Vertikální nerovnosti mezi lidmi se zmenšují, a proto mizí i třídně založené nerovnosti. Místo nich se objevují nové nerovnosti, vyvážané ovšem z třídních podmínek.

Příčinou této proměny je jednak růst postindustrialismu, jež je spojený se změnami v socioekonomické struktuře moderní společnosti, jednak rozšiřující se individualistické hodnoty, které posilují roli osobních rozhodnutí v lidském životě, a také upadající formy třídní solidarity, které byly součástí třídních identit. V současných generacích je pak třídně podmíněná diferenciacie lidského jednání podstatně menší než v generacích předchozích. Patrné je to především ve třech oblastech: v politice, ekonomice a rodině.

V politice klasickou pravolevou škálu narušuje rozmělnění na dvě levice: původní dělnickou levici, orientovanou na třídně vázaná témata (vlastnické vztahy, ovládání výrobních prostředků) doplňuje nová levice, jež se více soustřeďuje na sociální témata (konzum, dostupnost veřejných statků a služeb). Většina levicových politických stran se podle Clarka a Lipseta ztotožňuje s těmito tématy. Tradiční třídní politika ustupuje do pozadí a efekt třídního původu na politické rozhodování oslabuje. Nová levice již není třídou v politickém slova smyslu, ale spojením lidí organizovaných kolem sociálních problémů západních společností druhé poloviny dvacátého století.

Z hlediska ekonomického je rostoucí bohatství západních společností příčinou snižování socioekonomických rozdílů mezi

⁵ Část této diskuse dohromady s její kritickou reflexí viz Šanderová (1995).

lidmi. Životní styly se rozrůžňují, protože přestávají být determinovány ekonomickými podmínkami. Třídní původ jako základ sociálního úspěchu oslabuje na úkor růstu individuálního nadání, vědomostí a znalostí, jež člověk zhodnocuje na trhu práce. Vzdělání se podle Clarka a Lipseta stává jedním z nejdůležitějších determinant společenského postavení a životního stylu. A konečně z hlediska rodiny klesá efekt třídního původu na školní úspěch dětí, stejně jako na jejich zaměstnání. Státní programy a otevírání vzdělávacího systému zvyšují šance potomků z hůře postavených rodin na vyšší vzdělání. Tento trend dokládají mobilní výzkumy, které ukazují, že ve druhé polovině dvacátého století efekt třídního původu na dosažené vzdělání, zaměstnanecké postavení a velikost příjmu významně oslabuje.

V reakcích na tento argument Hout, Brooks a Manza (1993) obhajují třídy v postindustriálních společnostech, Pakulski (1993) tvrdí, že umírá především marxistický koncept tříd, Clark, Lipset a Rempel (1993) přináší novou empirickou evidenci pro podporu svého argumentu a Waters (1994) ukazuje, že třídní stratifikační systém bychom měli považovat pouze za jeden z více stratifikačních systémů v historii, což znamená, že k poklesu významu tříd dochází na úkor růstu významu jiných stratifikačních systémů.

Podle Houta, Brookse a Manzy objevení se nových zdrojů nerovností automaticky neznamená zánik těch starých. Třídně založená stratifikace je stále osou sociální stratifikace. Clark a Lipset nakládají s daty selektivně a jejich argumentace je účelová s cílem podpořit svá tvrzení. Hout, Brooks a Manza doplňují jejich empirickou evidenci a ukazují, že třídní rozdíly v západních společnostech stále přetrvávají. Evidentní je to především na příjmových nerovnostech, které odpovídají jak Goldthorpu (Erikson, Goldthorpe 1992), tak Wrightovu (1985) třídnímu schématu.

Podle Houta, Brookse a Manzy se Clark s Lipsetem při formulaci kladné odpovědi na otázku po smrti sociálních tříd dopouští čtyř omylů.

Za prvé, ztotožňují dva odlišné koncepty: hierarchické a třídní nerovnosti. Hierarchické nerovnosti označují uspořádané rozdíly mezi lidmi, třídní nerovnosti označují difference ve vztazích k výrobním prostředkům nebo na trhu práce a jsou podstatným

determinantem ekonomického příjmu a životních šancí. Když Clark a Lipset hovoří o poklesu významu třídních nerovností, dokazují to poklesem hierarchických nerovností, aniž by vztah mezi hierarchií a sociální třídou definovali, nebo by dokonce brali ohled na to, že hierarchie v rodině či v ekonomice se mohou snižovat bez ohledu na změny v třídní struktuře společnosti.

Za druhé, nerozlišují sociální třídu jako determinant materiálních zájmů, sociální třídu jako strukturálně vymezenou jednotku podmiňující kolektivní jednání, která usiluje o sociální změnu, a sociální třídu, jež ovlivňuje životní šance a individuální chování. Pracují na všech těchto rovinách dohromady, aniž by rozlišili, že každá z těchto rovin souvisí s jiným okruhem témat, problémů a důsledků pro lidský život (navíc některá spojení, jako je například vztah mezi třídní pozicí a volebními preferencemi, nejsou ani součástí Marxova nebo Weberova návrhu třídní analýzy).

Za třetí, míchají společenské trendy s trendy psaní o společnosti. Narůstající komplexnost třídních schémat nelze brát jako indikátor poklesu významu třídních nerovností pro sociální život.

A za čtvrté, ignorují, že velké množství bohatství kontroluje v západních společnostech stále ještě buržoazie a že její vliv, ať už finanční nebo prostřednictvím politických sítí, na politické dění a politická rozhodnutí neoslabuje.

Pakulski (1993) reaguje jak na Clarkův a Lipsetův argument, tak na Houtovu, Brooksovu a Manzovu obhajobu třídních nerovností. Podle něho odlišné odpovědi těchto autorů na otázku po skončení tříd pramení z jejich odlišného pojetí tříd. Když Clark a Lipset hovoří o skončení tříd, pojmají třídu v (neo)marxistickém smyslu jako jednotku *třídní identifikace a sociálního konfliktu*. Jejich kritika je pak především kritikou důsledků takto pojeté sociální třídy: ekonomického determinismu (představa, že vlastnické vztahy jsou základním determinantem sociálních nerovností a sociálního konfliktu), strukturního determinismu (spojení ekonomických, kulturních a názorových nerovností), logiky kapitalismu (představa o růstu třídních nerovností) a polarizaci třídního konfliktu. Hout, Brooks a Manza ovšem vymezují třídu vztahem k výrobním prostředkům nebo postavením na trhu práce. Znamená to, že třídní stratifikace existuje tak dlouho, jak

dlouho se lidé liší ve zdrojích ekonomického příjmu. Třída je v jejich pojetí *jednotkou nerovnosti*. Jedná se o deskriptivní kategorii, odkazující k sociálním nerovnostem. Její podstatou není nezbytně identifikace jejich členů s ní a sociální změna jako důsledek třídního konfliktu.

Pakulski se připojuje ke Clarkovu a Lipsetovu argumentu a ukazuje, že sociální třídy, které mizejí, jsou marxisticky vymezené (industriální) třídy. Tyto třídy se fragmentarizují z několika důvodů. Rozšiřuje se soukromé vlastnictví, roste vzdělanostní a odborná úroveň populace, která ruší tradiční třídní dělení na základě práce a majetku. Zvyšuje se státní regulace tržních zásahů a sociálních kompenzací důsledků tržního hospodářství, roste dostupnost zboží a služeb, které jsou způsobeny růstem výdělků a snižováním ceny zboží a roste také vliv médií na identifikaci člověka s jemu blízkou sociální skupinou na základě zájmu (zelení v politice), zvyku (abstinenci), sklonů (vegetariáni) nebo askripce (Afroameričané). Takové spolky nabízejí identitu, vytvářejí solidaritu mezi svými členy, orientují jejich jednání a nezohledňují prostorovou blízkost, ekonomickou pozici nebo politické názory člověka.

Konkrétním důsledkem třídní fragmentarizace je existence sociálních hnutí, jejichž oporou není třídní základna. Jako politické skupiny nelze tato hnutí jednoznačně umístit v pravolevém politickém spektru. Jejich představitelé ignorují problémy spojené se sociálními třídami a jejich politický aktivismus nelze uchopit a analyzovat v třídních termínech.

Posledním a nezvratným indikátorem skonu marxistických tříd jsou socialistické společnosti. Existovala v nich stratifikace podobná stratifikaci v západních společnostech, nicméně soukromé vlastnictví nikoliv. Tento rozpor zpochybňuje vlastnictví jako definiční kritérium třídních nerovností. Navíc sociální třída jako analytický nástroj pro analýzu nerovností v socialistických společnostech nebyla užitečná. Nefungovala v identifikaci sociálního konfliktu a nehrála roli v politické a sociální změně na sklonku osmdesátých let minulého století.

Clark, Lipset, Rempel (1993) se obhajují před Houtovou, Brooksovou a Manzovou kritikou tvrzením, že jádrem jejich argumentu není skon sociálních tříd, ale postupné oslabování jejich vlivu. Říkají, že v předchozím textu nikde nedeklarovali

tak radikální smrt tříd, jakou jim Hout, Brooks a Manza pod-
souvají (proto otazník za názvem jejich stati), ale pouze ukázali
v jakých oblastech (politika, ekonomika, rodina) upadá jejich
explanační význam. V tomto novém textu se zaměřují na oblast
politiky a ukazují, že vliv třídních nerovností zde upadá přede-
vším ze dvou důvodů: kvůli nárůstu vlivu sociálního státu (vy-
rovnávání ekonomických a sociálních podmínek) a kvůli diver-
zifikaci zaměstnanecké struktury (flexibilita zaměstnaneckých
rolí spojená se službami a informačním průmyslem). Dělníci již
nejsou nuceni se organizovat a usilovat o změnu – třídní konflikt
se rozměňuje. Patrné je to jednak na poklesu třídně podmíněné-
ho politického rozhodování při volbách, jednak na růstu význa-
mu problémů, které sdružují lidi do nátlakových skupin (životní
prostředí, antimilitarismus, feminismus, práva gayů a lesbiček),
jednak na zvýznamňování střední třídy a transformace progra-
mů levicových politických stran směrem k nim, a v neposlední
řadě také na růstu nové sociální třídy, kterou tvoří univerzitně
vzdělaní lidé. Třídy samy o sobě sice pořád existují, jsou ovšem
velmi komplexní a nejsou příliš polarizované. Pro porozumění
současným sociálním a politickým procesům musíme doplnit je-
jich výskyt o netřídně založené hierarchie. Neuděláme-li to, kon-
statují Clark, Lipset a Rempel (1993), nepochopíme například
feministická hnutí nebo rasové, etnické, nacionalistické nebo
náboženské konflikty v západních společnostech konce dvacá-
tého století.

Malcolm Waters (1994) vstoupil do této debaty o rok později
a svým příspěvkem ji uzavřel. Podle něj vliv třídy jako explanač-
ního nástroje sice upadá, to ovšem neznamená, že bychom měli
(marxistický) koncept třídy zcela opustit. Měli bychom spíše při-
pustit, že třídně založená stratifikace je jen jednou z několika mož-
ných stratifikací a jak se mění společenské podmínky, roste také
vliv jiných stratifikačních kritérií. Podle nich se pak utváří po-
doba stratifikačního systému. Například ve druhé polovině de-
vatenáctého století byla jádrem sociální stratifikace ekonomika
a soukromé vlastnictví (jednalo se o třídní společnost), v první
polovině dvacátého století to byla politika a společenské organi-
zace (třídy se mění v politické skupiny) a ve druhé polovině dva-
cátého století vystupuje do popředí kultura a životní styl (jedná
se již o statusovou společnost, v níž existují strany jako kulturně

podmíněné entity). Úpadek explanačního významu sociálních
tříd tedy nesmíme chápat jako jejich definitivní konec, ale pouze
jako jejich ústup do pozadí za jiná stratifikační kritéria. Stra-
tifikace je zkrátka mnohodimenzionální a v každé době vystu-
puje do popředí pouze jedna dimenze. Historie pak není bojem
mezi třídami, ale bojem mezi těmito dimenzemi, mezi různými
podobami stratifikačního systému, domnívá se Waters.

4.4 Australsko-americká diskuse: sociální status versus třídní postavení

Třetí diskuse byla ve srovnání s předchozími dvěmi diskusemi
velmi krátká. Otevřeli ji australští sociologové Jan Pakulski a Mal-
colm Waters na stránkách *Theory and Society* (1996a) textem,
v němž tvrdili, podobně jako téměř před čtyřiceti lety Nisbet
(1959), v britské diskusi Pahl (1989, 1993) nebo v americko-
australské diskusi Clark a Lipset (1991), že význam tříd pro
objasnění sociálních rozdílů v západních společnostech v po-
slední třetině dvacátého století upadá. Vlastnické vztahy jako
determinanty skupinové příslušnosti a konfliktu oslabují (mar-
xistické vymezení tříd), podobně jako mizí skupinové vzorce
jednání dané postavením na trhu práce (weberovské vymezení
tříd). Neznamená to ovšem, že by mizely sociální třídy samotné,
nebo že by společnosti pozdní modernity byly rovnostářštější
než společnosti moderní. To, co se ztrácí, je třídní mecha-
nismus, na jehož základě bylo lze vysvětlit jednání, sociální procesy
a změny.

Třídní mechanismus obsahuje čtyři propozice třídní analýzy.
První propozicí je *ekonomismus* (třída odkazuje k vlastnickým
rozdílům, na jejichž základě lze akumulovat zisk, nebo k rozdílné
kapacitě na trhu práce – jsou to pak tyto rozdíly, které strukturují
ekonomické rozdíly mezi lidmi). Druhou propozicí je *utváření
skupin* (třídy nejsou pouze statistické agregáty nebo taxonomic-
ké kategorie, ale jsou to reálné skupiny dané vlastnickými nebo
pracovními tržními rozdíly – čím větší tyto rozdíly jsou, tím větší
je pak i potenciál pro třídní konflikt). Třetí propozicí je *kauzální
spojení* (třídní postavení ovlivňuje vědomí, identitu a jednání
člověka, ať už se jedná o politické preference, životní postoje,

výchovu dětí, šance dožití, zdraví, vzdělanostní šance, sňatkové preference, zaměstnaneckou pozici atd. – tato kauzální spojnice je hlavní legitimizací třídní analýzy). A poslední čtvrtou propozicí je *transformační potence* (sociální třídy jsou kolektivní aktéři na poli ekonomiky a politiky, bojující proti jiným sociálním třídám, a proto mohou formovat podobu třídní struktury – jedná se o kolektivní aktéry utvářející historii).

Podle Pakulského a Waterse marxistická třídní analýza počítá se všemi čtyřmi propozicemi, weberovská třídní analýza se zaměřuje především na druhou a třetí propozici. Podle Pakulského a Waterse ovšem ani jedna z těchto propozic již není nosná. Vlastnictví a postavení na trhu práce nedeterminuje ekonomické rozdíly (*ekonomismus*). Sociální skupiny vznikají na netřídních základech (*utváření skupin*) – kritérii jsou třídně vyvázaná etnicita, gender, hodnoty nebo kulturní preference. Ideologie, identita, politický aktivismus nepramení z třídních pozic, stejně jako třídní nerovnosti nejsou adekvátním prediktorem životního stylu nebo přístupu k sociálním a kulturním zdrojům (*kauzální spojení*). Třídní boj nedeterminuje sociální a politické změny v současných západních společnostech (*transformační potence*). Pozdě moderní společnosti jsou sice pořád strukturovány trhem, nicméně význam tříd pro identifikaci ekonomických a sociálních rozdílů mizí.

Za neomarxisty na Pakulského a Watersův argument reagoval Wright (1996), ze smíšené pozice (neomarxistické pojetí spojené s neoweberovským) reagovali Manza a Brooks (1996) a úvahou o vlivu genderu na identifikaci třídního efektu do diskuse vstoupily Szélenyi a Olvera (1996). Pakulski a Waters (1996b) se pak oproti těmto námitkám pokusili svůj argument znovu obhájit.

Podle Wrighta (1996) Pakulski a Waters přeceňují třídní analýzu a podsouvají jí prvky, které dnes již nejsou její součástí. Především žádný třídní analytik dnes netvrdí, že lze na základě třídních nerovností vysvětlit veškeré dění ve společnosti (propozice *ekonomismu*). Třídní pozice je pouze jednou z několika determinant lidského jednání. Dále sociální konflikt nepramení z třídního boje (propozice *utváření skupin*): představitelé weberovské třídní analýzy to říkají od začátku, neomarxisté to dnes již připouštějí také. Kauzalitu Pakulski a Waters identifikují správně (propozice *kauzální spojení*), nicméně je pořád otevřenou otáz-

kou, co působí na co a jak? Tuto otázku může zodpovědět pouze empirická analýza. A konečně třídní boj nevytváří historii (propozice *transformační potence*), ale historie je výsledkem působení více faktorů.

Podle Wrighta Pakulski a Waters kritizují něco, co není součástí třídní analýzy. Namísto popisu propozic, které ukazují význam tříd, zdůrazňují spíše požadavek explanačního primátu tříd, který v současné třídní analýze nenajdeme, a věří, že bez tohoto požadavku neexistuje důvod pro třídní analýzu v současnosti. Třídní analýza ovšem neprivileguje třídní nerovnosti nad jinými základy nerovností (rasa, etnicita, gender, věk). Vychází pouze z předpokladu, že sociální třída poznamenává stejně jako jiné stratifikační faktory lidské jednání – že s ní lze tedy počítat při explanační sociálního dění.

Třídy bychom podle Wrighta mohli odmítnout jak v marxistickém, tak weberovském pojetí pouze tehdy, když by byla splněna jedna z následujících dvou podmínek: buď by každý člověk vlastnil a měl moc nad stejně velkými zdroji produkujícími příjem (půda, kapitál, znalosti, informace, pracovní síla atd.), nebo by lidé sice vlastnili a měli moc nad rozdílnými zdroji, nicméně to by se nepromítalo do jejich materiálních zájmů. První podmínku lze splnit vyrovnáním vlastnických a vzdělanostních nerovností, druhou podmínku lze splnit zavedením příjmových subvencí, které oslabují vztah mezi příjmem a ekonomickou aktivitou. Dokud nebudou splněny tyto podmínky, budou existovat sociální třídy. Vlastnictví a postavení na trhu práce bude součástí strategického uvažování a s ním spojeného jednání lidí. To, co lidé mají, bude zkrátka stále omezovat to, co mohou dělat, aby dostali to, oč usilují, konstatuje Wright.

Manza a Brooks (1996) se soustřeďují na efekty třídních nerovností v politické oblasti. Podle nich jsou třídní rozdíly stále relevantní pro porozumění politickému jednání v postindustriálním kapitalismu. Ukazují, že když Pakulski a Waters formulují tezi o oslabování explanačního vlivu sociálních tříd v politice, pracují s neadekvátním metodologickým nástrojem (Alfordův index), který byl vyvinut v šedesátých letech dvacátého století. I když tehdy znamenal posun ve výzkumu politických preferencí, pro analýzu současných politických postojů není dostatečný, protože rozlišuje pouze dvě třídy (dělnická třída a zbytek)

a v politice pouze dva postoje (levice a zbytek).⁶ Při použití novějších metodologických nástrojů a komplexnějších třídních schémat pozorujeme, že efekt třídních nerovností na politické chování je stále patrný. A i když sociální třída není primárním vysvětlujícím faktorem, ale pouze jedním z několika, neznamená to, že bychom se jí měli zřít, zvláště tehdy, když koreluje s jinými stratifikačními kritérii.

Szelényi a Olvera (1996) si v reakci na Pakulskiho a Watersův argument pokládají otázku, zdali přesvědčení o mizení třídního efektu není dáno masivním vstupem žen na trh práce v druhé polovině dvacátého století? Když zůstaneme u konvenčního vymezení tříd, v němž je třídní pozice žen odvozena od rodiny, přesněji řečeno od postavení muže, pak nelze s Pakulskiho a Watersovou tezí nesouhlasit, konstatují Szelényi a Olvera. Nicméně při individuálně vymezené třídní pozici efekt tříd oslabovat nemusí. V tomto případě je nutné rozlišit silný a slabý přímý efekt (vliv třídního postavení na jednání člověka) a silný a slabý nepřímý efekt (vliv třídního postavení např. manžela/manželky nebo přátel na jednání člověka, tedy vliv tzv. významných druhých). Ze vzájemné kombinace těchto efektů plynou čtyři koncepty společnosti: silný přímý efekt a silný nepřímý efekt vytváří třídní společnost (třídy determinují lidské jednání a významní druží pocházejí ze stejné třídy); silný přímý efekt a slabý nepřímý efekt vede k pluralitní společnosti (třídy determinují lidské jednání, nicméně třídní pozice významných druhých je odlišná – kontext jednání je s třídní pozicí člověka nekonsistentní); slabý přímý efekt a silný nepřímý efekt vytváří masovou společnost (třídy nedeterminují lidské jednání a životní styl, konzum a politické preference jsou homogenní) a slabý přímý efekt a slabý nepřímý efekt ustavuje beztřídní společnost (jedná se o kombinaci pluralistické a masové společnosti). I když Pakulskiho a Watersův argument je obhajobou posledního konceptu společnosti, podle Szelényiho a Olvery to, který z těchto konceptů je adekvátní pro

⁶ Stejná data, jimiž Pakulski a Waters ilustrují pokles vlivu tříd na politické preference, poprvé použil Lipset ve druhém vydání své knihy *Political Man* (1981). Od té doby je různí vědci používají v různých kontextech, aby ukázali klesající význam třídních nerovností pro sociální dění, konstatují Manza a Brooks (1996).

popis sociální reality, je otázkou pro empirický výzkum. Ta zatím zůstává ovšem nezodpovězena.

Pakulski a Waters (1996b) se v reakci na kritiku pokusili znovu ukázat oslabující efekt tříd na podobu současných nerovností. Souhlasí s kritikou, že tyto nerovnosti nejsou pouze třídně podmíněné, ale jsou výsledkem kombinace několika stratifikačních faktorů. Nicméně právě to je podle nich důvod, proč bychom měli hovořit o statusové a nikoliv třídní společnosti. Sociologickou analýzu bychom pak již neměli pojímat jako třídní, ale pouze jako sociální, míní Pakulski a Waters.

4.5 Vyústění diskusí: jsou sociální třídy definitivně pohřbené?

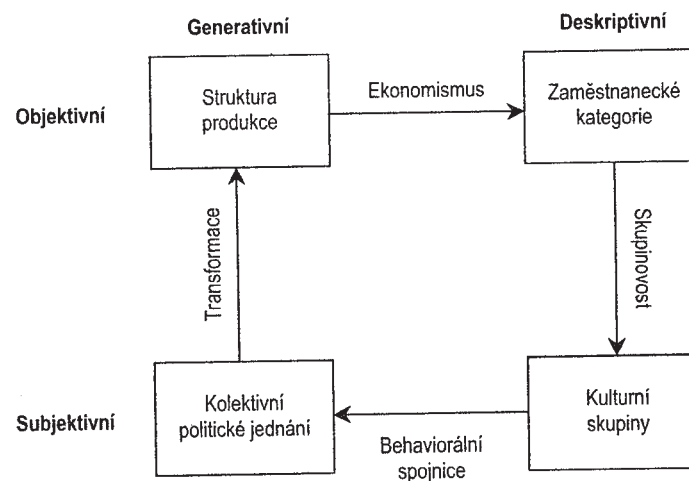
Shrnutí třech proběhlých diskusí ukazuje, že podle zastánců třídních nerovností je třídní pozice stále příčinou ekonomických a sociálních nerovností, a proto má podle nich smysl o sociální třídě hovořit. Podle odpůrců tříd jsou ekonomické a sociální nerovnosti naopak výsledkem jiných stratifikačních kritérií, které doplněné o individuální rozhodnutí neodrážejí třídní příslušnost, a proto nemá význam o sociálních třídách nadále uvažovat. Tento spor má zatím dvě známá vyústění: jednak směrem ke konci sociálních tříd a třídní analýzy, ovšem s nabídnutou odpovědí na otázku po povaze sociálních nerovností konce dvacátého a začátku jednadvacátého století, a jednak směrem k přeformulování původních třídních konceptů, jež vede k nové třídní teorii, která ukazuje, jak sociální třídy podmiňují ekonomické a sociální nerovnosti přelomu dvacátého a jednadvacátého století. V prvním případě se jedná o připuštění výtek odpůrců tříd, o opuštění třídního jazyka a o formulaci alternativy k němu. Ve druhém případě se jedná o zachování třídního jazyka, nicméně s ohledem na námitky odpůrců tříd, tedy o jakousi střední cestu mezi těmito dvěma názorovými proudy, na jejímž konci jsou současné nerovnosti popsány novým třídním jazykem. Vyústění prvním směrem nabídl Jan Pakulski a Malcolm Waters (1996c), vyústění druhým směrem naznačili nejdříve v obecné rovině David Grusky a Jesper Sørensen (1998) a o něco později v konkrétní rovině jako výzkumný projekt David Grusky a Kim Weden (2001; 2003).

4.5.1 Vyústění první: od třídní ke statusové sociologii

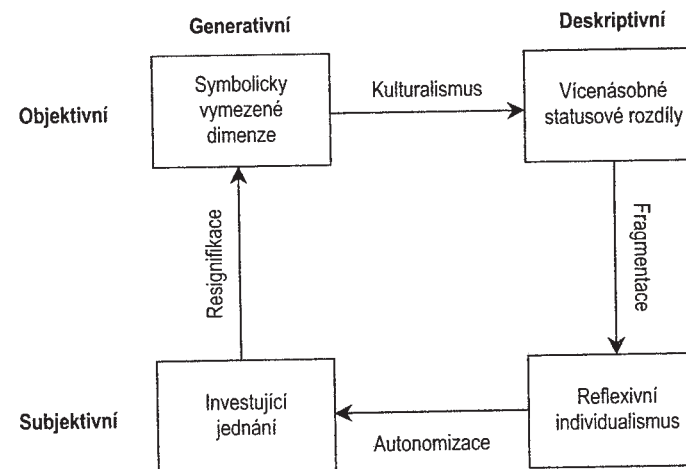
Pakulski a Waters (1996c) jsou přesvědčeni, že třída nám již není schopna říci nic o politických, sociálních nebo kulturních tématech dneška. Podobně jako mizí třídní ideologie (pravice se obrací k tématům spojeným s morálkou a etnicitou, levice diskutuje témata spojená s genderovými nerovnostmi, ekologií, občanstvím nebo lidskými právy), mizejí třídní identity, třídní subkultury a na základě třídní příslušnosti organizované komunity. Třídy vznikly jako důsledek ustavení tržních mechanismů v druhé polovině devatenáctého století. Pod vlivem organizovaného kapitalismu změnila svoji podobu a v postindustrialismu ustupují do pozadí a ztrácejí svůj vliv. Třídy bychom tedy podle Pakulského a Waterse měli chápat jako specifické historické entity, které nejsou jednou provždy dané, ale stejně jako se vynořují v důsledku změn v organizaci výroby a tržních mechanismů, tak ze stejného důvodu i mizejí.

Třídní analytici používají koncept třídy jednak v generativním smyslu (třída jako determinující faktor v sociálním životě) a jednak v deskriptivním smyslu (třída jako kategorie pro popis socioekonomických rozdílů). Dále rozlišují objektivně vymezené třídní postavení (třída jako objektivní podmínka lidské existence) a subjektivně vymezené třídní postavení (třída jako součást zkušenosti a vědomí). Kombinací těchto dvou rozlišení dostaneme čtyři aspekty tříd, které třídní teorie mezi sebou propojuje čtyřmi propozicemi (obrázek 4.1). Strukturu produkce a zaměstnanecké kategorie spojuje *ekonomismus* (propozice, podle níž třídní postavení, které je dáno vztahem k výrobním prostředkům a ke kapitálu nebo postavením na trhu práce, se promítá do zaměstnanecké pozice a velikosti příjmu). Zaměstnanecké kategorie a kulturní skupiny vymezené sdíleným zájmem spojuje *skupinovitost* (propozice, že ekonomicky podmíněné skupiny vytvářejí kulturní skupiny). Mezi kulturními skupinami a kolektivními jednáními je *behaviorální spojení* (propozice, že kulturní milieu determinuje politické chování). A kolektivní politické jednání a strukturu produkce propojuje *transformace* (propozice, podle níž třídně podmíněné politické jednání vede k transformaci ve struktuře produkce).

Obrázek 4.1. Aspekty sociologie tříd

Obrázek 4.2. Aspekty sociologie statusové společnosti

Pramen: Pakulski, Waters (1996: 11, 156)

Pakulski a Waters navrhuji tyto třídní aspekty a spojnice mezi nimi transformovat do statusových aspektů a propojení mezi nimi. Obrázek 4.2 ukazuje jednotlivé aspekty sociologie statusů a propojení mezi nimi. Původní struktury produkce nahrazují symbolicky vymezené dimenze. Jedná se o symbolicky specifikovaný socioekonomický status. Lze jej rozdělit na status připsaný (např. etnicita, náboženství, rasa, gender, vzdělání), na status konzumní (např. yuppie, trekkie, hakeři) a status hodnotový (např. feministky, environmentalisti, levicová mládež). Kulturalismus je propozice, podle níž jsou symbolické dimenze v konkurenčním boji. Z tohoto boje vznikají vícenásobné statusové rozdíly. Sociální stratifikace pak znamená mozaiku nejrůznějších subkultur, asociací, kohort, hnutí, organizací a skupin. Být členem v jedné skupině nevyklučuje členství v jiné skupině nebo hnutí a naopak. Propozice fragmentace zajišťuje, že lidé vnímají sociální stratifikaci jako statusový bazar, z něhož si na základě vlastního uvážení vybírají, s čím se ztotožní. Jakmile jim jejich volba přestane vyhovovat, začnou se poohlížet po něčem novém. Původní kulturní skupiny proto nahrazuje reflexivní individualismus. Propozice autonomizace vede k investujícímu jednání. Lidé utrácejí čas, energii, peníze, vliv a moc, aby získali příslušné symboly, na jejichž základě si vytvářejí identitu, formují myšlení, osvojují hodnoty a posilují závazky ke skupině, jejíž součástí chtějí být. Z toho pramení propozice resignifikace, podle níž lidé redefinují a přerorganizovávají původně symbolicky vymezené dimenze, a tak pozměňují jejich obsah a význam.

Změna třídně založené stratifikace ve statusově založenou stratifikaci je podle Pakulského a Waterse zapříčiněna mizením základů třídních diferencí ve druhé polovině dvacátého století. Majetkové rozdíly se zmenšují, protože drobní vlastníci se rozšiřují napříč celou populací. Roste role ekonomických fondů, sociálního zabezpečení a státních intervencí do lidského života. Moc přestává být závislá na vztahu k vlastnictví. Zvyšuje se dostupnost vzdělání a profesní specializace pro stále širší okruh populace. Trh se segmentuje a postupně globalizuje. Důsledky třídního postavení oslabuje masová kultura a konzum. Boje a názorové střety, pramenící z třídního postavení, ustupují do pozadí a efekt třídního postavení na proměnu třídní struktury oslabuje. To ovšem neznamená zmenšování sociálních rozdílů a nerov-

ností. Západní společnosti nejsou rovnostářské. Podoba těchto nerovností již ovšem není konceptualizovatelná v třídním jazyce, ale v jazyce statusů. Sociologie tříd se musí proměnit v sociologii statusů. Měli bychom začít hovořit o postmoderních formách sociální stratifikace, které nejsou jednou pro vždy dané, ale mění se, uzavírají Pakulski a Waters.

4.5.2 Vyústění druhé: nová konceptualizace sociálních tříd a diskuse kolem ní

Podle Gruskyho a Wedenové (2001; 2003) se odpůrci tříd v jednotlivých diskusích příliš zbrkle zřekli analytické síly třídního jazyka a zastánci sociálních tříd zase dogmaticky přeceňují jeho význam v aplikaci na konvenční agregované třídy. Kritikům tříd bychom pak mohli dát za pravdu, ovšem nikoliv kvůli přesvědčivosti jejich argumentů, ale kvůli tomu, že třídní analýza prováděná na agregované úrovni již není ve světle jejich argumentů obhájitelná. Grusky a Weden proto navrhuji novou rovinu třídní analýzy. Její podstatou je disagregace původně vymezených tříd v marxistickém nebo weberovském návrhu třídní analýzy.

Podstatou tříd jsou podle nich lokální subkultury spojené s jednotlivými profesemi a zaměstnáními. Marxistická i weberovská třídní analýza sice pracuje s analytickými kritérii oddělujícími třídní pozice, nicméně nijak nerespektuje, že trh práce je sám o sobě segmentován. V rámci této segmentace se vytvářejí sociální skupiny, pracovní vazby a profesní spolky. Problémem je vztah mezi touto segmentací trhu práce a třídními diferencemi, jež vycházejí z obou tradic. Podle Gruskyho a Wedenové není jasné, zdali se analytická kritéria překrývají s kritérii segmentace trhu práce a zdali počet třídních pozic, které na základě obou třídních analýz dostaneme, odpovídá počtu pozic vzniklých segmentací pracovního trhu.

Problémem marxistického a weberovského vymezení sociálních tříd je opomíjení profesních a zaměstnaneckých subkultur. Marxistická třídní analýza je pro jejich podchycení příliš realistická (agregace zaměstnání na základě vztahu k výrobním prostředkům, moci, schopností a počtu podřízených). Weberovská třídní analýza je zase příliš nominalistická (agregace zaměstnání na základě míry omezení a životních příležitostí). Protože

lokální subkultury jsou reálné sociální skupiny, ale přitom se formují okolo jednotlivých profesí, vznikají jako důsledek nejen strukturace „svrchu“ (institucionální tlaky), ale také strukturace „zespodu“ (profesní kultura). Ustavují se okolo funkcionálních spojů vytvořených dělbu práce, a přitom se jedná o více než o pouhý shluk jednotlivých zaměstnání. Grusky a Weden takové subkultury nazývají německo-anglickým spojením „pospolitostní skupiny“ (*gemeinschaftliche groupings*) a tvrdí, že zatímco agregované třídy, ať už v marxistické nebo weberovské třídní analýze, jsou výtvorem třídních analytiků, „pospolitostní skupiny“ jsou zakořeněné v zaměstnanecké struktuře, a právě proto nejsou významuplné pouze pro sociální badatele, ale také pro laickou veřejnost, tedy především pro jejich reprezentanty.

Takto vymezené sociální třídy jsou podle Gruskyho a Wedenové obhájitelné ve světle námitek kritiků sociálních tříd. „Pospolitostní skupiny“ jsou jednak institucionálně vymezené (diplomy, licence, soukromé vlastnictví, profesní a řemeslnické asociace a spolky) a jednak jsou i zájmově rozpoznatelné (úsilí skupiny zrušit, změnit nebo posílit institucionálně definované prostředky). Jsou zdrojem sociální identity a člověk se s nimi na rozdíl od agregovaně vymezených sociálních tříd snadno identifikuje. Ke kolektivnímu jednání, které je u agregovaných tříd prakticky neidentifikovatelné, u „pospolitostních skupin“ dochází (strategie uzavírání skupiny, kompetitivní boje mezi jednotlivými profesními skupinami o jejich společenský význam). A subkultura „pospolitostních skupin“ rovněž poznamenává postoje, názory a přesvědčení jejich příslušníků (sekundární socializace, jíž člověk prochází při přípravě na profesi, spojená s určitým kódem chování).

Na základě takto konceptualizovaných tříd Grusky a Weden navrhuji znovu zmapovat třídní strukturu současných západních společností, opětovně promyslet nálezy výzkumů sociální mobility a reprodukce společnosti, reanalyzovat toky financí vzhledem k jednotlivým zaměstnaneckým pozicím a přezkoumat vliv třídního postavení na životní styl. Podle Gruskyho a Wedenové se tímto způsobem vypořádáme s námitkami oponentů třídní analýzy v současných západních společnostech a přitom ukážeme, že sociální třída je pořád smysluplným konceptem i na začátku jednadvacátého století.

Reakce na toto nové třídní vymezení a třídní analýzu nepřišla kupodivu ze strany odpůrců sociálních tříd, ale převážně ze strany jejich zastánců (viz Goldthorpe 2002; Birkelund 2002; Therborn 2002; Adams 2002). Jejich jednotlivé námitky lze shrnout do čtyř obecných námitek, jež Grusky a Weden nenechali bez odezvy (2002).

Podle první námitky dosavadní třídní analýza, především její neoweberovská větev stále adekvátně mapuje podobu současných ekonomických a sociálních nerovností, a proto není důvod ji rekonstruovat, jak to dělají Grusky a Weden. Jejich přesvědčení vychází pouze ze selhávání marxistické třídní analýzy, která nedokáže přesvědčivě odpovědět na otázku, jak se konstituují třídy. Pojem strukturace, tak jak jej navrhuji Grusky a Weden (proces, skrze nějž ekonomické kategorie vytvářejí reálná sociální uskupení), je pak pro třídní analýzu redundantní, protože k zmapování a pochopení třídních pozic stačí zmapovat jednotlivá omezení a příležitosti, které jsou ve skutečnosti hranicemi tříd, na něž lidé ve svém jednání musejí brát ohled. Což znamená, že jejich jednání, postoje a názory musíme chápat jako reakci na ně (v tomto smyslu je jejich jednání racionální, a proto pochopitelné), čímž třídní hranice jejich jednání formují a podmiňují.

V reakci na tuto námitku Grusky a Weden tvrdí, že v takto konceptualizovaných třídách se ztrácí poměrně značná část vysvětlujících mechanismů jednání člověka. Nepostihneme autoselektivní proces profesní rekrutace, jehož zdrojem jsou stereotypy spojené s jednotlivými profesemi, systém učňovského vzdělávání, který generuje postoje, názory a definice světa a v neposlední řadě také sociální interakce dané hranicemi mezi jednotlivými zaměstnáními. Důsledky této selekce, socializace a interakce jsou podle Gruskyho a Wedenové pro formování třídně podmíněného jednání podstatné. Souvisejí s institucionálně zakotvenými skupinami. A agregáty, vytvořené na základě abstraktních analytických principů, jako jsou zaměstnanecký status, socioekonomický status nebo míra autonomie, je zcela pomíjejí.

Podle druhé námitky se třídní hranice nemusejí překrývat s hranicemi profesních a zaměstnaneckých kategorií. A pokud k tomu dochází, třídní hranice nejsou odrazem těchto skupin, ale naopak je definují a formují. Jednání, které je pro členy skupiny charakteristické, pramení z diskursů, které zaměstnance propojují

a udržují je v jedné sociální skupině. Funkcionálně a technicky vymezené zaměstnanecké a profesní kategorie jsou pak odrazem těchto diskursů a nikoliv jejich příčinnou.

S tím Grusky a Weden do jisté míry souhlasí. Dělbá práce v jejich pojetí není pouze technickou záležitostí. Jednotlivé zaměstnanecké skupiny nejsou „prázdné prostory“, které by existovaly pouze na základě funkcionálně vymezených hranic mezi nimi. Nicméně nesouhlasí s tím, že diskurs v tomto případě předchází profesní kategorizaci. Diskurs je podle nich kulturně funkční, protože udržuje skupiny, které jsou již vymezené, případně rozšiřuje nebo zužuje jejich hranice, ale nepodkopává jejich existenci a jako součást širší struktury, která je udržována systémovými opatřeními (licence, vzdělání, certifikáty), je také neformuje.

Podle třetí námitky výzkumný projekt Gruskyho a Wedenové vede k rozdrobenosti a ztrátě ptací perspektivy, z níž je rozpoznatelná třídní struktura společnosti. Takový způsob analýzy sice může vést k detailnímu popisu postojů, jednání a životních stylů představitelů jednotlivých zaměstnaneckých postů, nicméně za cenu ztráty nadhledu a přehlednosti kontur třídní struktury.

Grusky a Weden se před touto námitkou obhajují tvrzením, že jádrem jejich projektu jsou standardní otázky třídní analýzy, které se tážou po velikosti a typu třídních efektů na lidské jednání. Jejich nové vymezení tříd je zaměřeno právě na tyto otázky, které standardně užívané operacionalizace třídních nerovností již nejsou s to zodpovědět. Jejich cíle jsou tedy totožné s předchozími cíli třídní analýzy, a proto nevidí důvod, proč bychom se měli změnou roviny, na níž je analýza prováděna, zřítci otázek souvisejících s třídní analýzou.

Podle poslední námitky výzkumný projekt Gruskyho a Wedenové není návrhem na třídní analýzu, ale spíše návrhem na analýzu zaměstnaneckých a profesních sdružení. Není pak jasné, kde leží hranice mezi zaměstnaneckou strukturou a třídní strukturou, kolik tříd by mělo existovat a proč je vůbec nazývat třídami a nepoužívat pro ně ustálené zaměstnanecké nebo profesní kategorie. Z těchto důvodů nepovažují kritikové tento projekt za adekvátní substituci předchozích conceptualizací tříd.

Grusky a Weden této námitce oponují, že za jejich návrhem vyjít v třídní analýze ze zaměstnanecké struktury stojí přesvědčení, že zdroj sociálních procesů, který je obvykle připisován na

vrub agregovaným třídám, leží v jednotlivých institucionálně zakotvených profesích a zaměstnáních. Profesní skupiny mají podle Gruskyho a Wedenové všechny znaky, které jsou standardně spojovány s třídami: jednají kolektivně, aby chránily své zájmy, kontrolují přítoky nových členů, a tak definují hranice a pravidla skupiny, a poznamenávají životní styly a konzumní praktiky svých členů. Třídy jako pospolitostně vymezené profesní skupiny jsou pak více než jen suma omezení a příležitostí, jimž musejí jejich členové čelit. Třidu definuje jednak její kulturní koherence – kulturně dané recepty jednání (které nejsou pouhými omezeními jednání), a jednak strukturní koherence – podmínky, které generují jednání, chování a postoje (které nejsou dány pouze velikostí příjmu nebo mírou autonomie).